

KAPRONCZAY KÁROLY

LENGYEL ISKOLÁK MAGYARORSZÁGON A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN

A közelmúlt magyar és lengyel történelmének nem lényegtelen fejezete a hazánkba menekült lengyelek sorsának alakulása a második világháború idején. A tények sokszor feledésbe merültek, máskor közömbösen haladtunk el mellettük, pedig a magyarországi lengyel menekültügy szerves része volt nemcsak a két nép barátságának, hanem a hitleri Németországgal szemben kibontakozó ellenállási mozgalomnak is.¹

A fasiszta Németország a harmincas évek derekán következetesen hajtotta végre európai uralomra törő agresszív külpolitikai terveit, s ebben egyik támogatója a területi revíziót követelő Magyarország volt. Berlin felkarolta a magyar uralkodó osztály területi igényeit és a közös politika első „sikerét” éppen a müncheni egyezményt követő első bécsi döntés jelentette. Hitler zsarolásainak utat engedett a nyugati hatalmak kompromisszumot kereső politikája, amelynek csődjét *Lengyelország lerohanása* eredményezte. Az új világháborúba való bekapcsolódás már csak idő kérdése maradt és ebben a magyar uralkodó osztály már nem volt egységes. A revíziós politika sikerét jelentő német-magyar szövetségen belül — éppen Ausztria és Csehszlovákia példája nyomán — joggal félték Hitlertől, és az uralkodó osztály angol orientációjú rétege a nyílt szembefordulás helyett a semlegesség biztosításával kívánta fenntartani német kapcsolatait és egyben addigi politikáját. Más lehetőségként a Szovjetunióval való kapcsolat-keresés jelentkezett, de erre az alapjaiban szovjetellenes magyar uralkodó osztály nem volt hajlandó, sőt a nyugati hatalmak is az esetleges német-szovjet háború-

¹ A lengyel menekültügyről megjelent magyar és lengyel nyelvű munkák: *Lengyel menekültek Magyarországon a második világháború alatt* Bp. 1946. Jan *Krzemien*: *Polskie uchodźstwo cywilne jako węgierski problem administracyjny*. Przedruk z roczniki polskiego, kalendarza na rok 1943. Biblioteka Polska w Budapeszcie (Lengyel Könyvtár), Bp. 1943. Adatai nem fedik a tényleges valóságot, mivel akkor a lengyel kiadványokat a német követség is megszerezte, így megtevesztésként félrevezetőek a statisztikái. (*Stasiński*, Kazimierz: *Uchodźcy polscy na Węgrzech w czasie wojny*. Kwartalnik Historyczny, 1965. 3. sz. 316—361.) — *Stasiński*, Kazimierz: *Szkolnictwo polskie na Węgrzech w czasie drugiej wojny światowej*. Poznań, 1969. *Maczek*, Stanisław: *Od podwoły do czolgu*. Edinburgh, 1961.

Egyes vonatkozásaival foglalkozik: *Juhász* Gyula: *Magyarország külpolitikája*. Bp. 1969.; *Tilkowszky* Lőránd: *Teleki Pál. Legenda és valóság*. Bp. 1969.; *Kovács* Endre: *Magyar-lengyel kapcsolatok a két világháború között*. Bp. 1971.; *Nowak*, Jerzy Robert: *Węgrzy 1939—1969*. Warszawa, 1971.; *Felczak*, Waclaw: *Historica Węgier*. Wrocław-Warszawa-Kraków, 1966.; *Reychmann*, Jan: *Dzieje Węgier*. Łódź-Warszawa, 1963.; *Beganski*, Witold: *Najnowszych dziejach Polski 1939—1945*. Polska emigracja na Węgrzech w latach 1939—1940. Warszawa, 1968.; *Felczak*, Waclaw: *Porrót i Legenda*. Warszawa, Wiesz, 1966. 9. sz. 101—116. — *Lagzi* István: *Lengyel menekültek Sopron környékén a második világháború első éveiben*. Soproni Szemle, 1973. 244—253., *Lagzi* István: *Adatok az 1939 őszén Magyarországra menekült lengyel katonák evakuációjának történetéhez (1939—1941)*. Hadtörténeti Közlemények 1973. 691—719.

val akarták elkerülni a világháborút és kielégíteni a fasiszta Németország követeléseit.²

A magyar uralkodó osztályon belül TELEKI Pál képviselte az előbb vázolt Hitler-ellenes angol orientációt és adott hangot e politikának. 1939 nyarán, a Lengyelország lerohanását előkészítő német zsarolások idején, a Teleki-kormánynak még sikerült visszaautasítania a német katonai követeléseket, és ebben a háborúba bekapcsolódni még nem kívánó Olaszország is támogatta. A német-lengyel háború első napjaiban TELEKI semlegességi nyilatkozatot kívánt tenni, amitől Berlin fokozott politikai és gazdasági nyomással tartotta vissza. Hitlernek is fontolóra kellett vennie, hogy nyíltan lépjen fel TELEKI ellen, mivel a magyar semlegességi nyilatkozat és politika Németország balkáni törekvéseit keresztelte volna és már a háború első napjaiban felborította volna a német hadvezetőség terveit. Válaszában inkább a magyar semlegességgel járó következményekre hívta fel a figyelmet, elsősorban a magyar területi igények kielégítésének felfüggesztésére, ami a magyar külpolitika alapvonalát képezte.

A fokozott német nyomás következtében a magyar semlegességi nyilatkozat elmaradt, de a Teleki-kormány lengyelbarát politikája miatt Hitler felfüggesztette a Magyarországra irányuló fegyverszállításokat és a gazdasági zsarolás eszközt alkalmazta.³ Válaszul TELEKI kivételes intézkedéseket vezetett be, amit a németbarát pártokra és csoportosulásokra is alkalmazott. Berlin-Budapest feszültsége csak 1939 végén enyhült, de addig TELEKI lengyelbarát politikája Magyarországon a lengyel katonai és polgári menekültek számára olyan lehetőségeket biztosított, ami akkor figyelemre méltó volt egész Európában.⁴ Ez tette lehetővé, hogy jelentős lengyel erők csatlakozhattak hazánkon keresztül a Nyugat-Európában újjászervezett lengyel hadsereghez.⁵ E politikát segítette a magyar nép őszinte együttérzése, az élő lengyel-magyar barátság szelleme.⁶ Éppen a lengyel menekültekről való gondoskodás erősítette meg a németellenes magyar politikai csoportosulásokat, így a hivatalos és társadalmi segítség mögött antifasiszta törekvések is meghúzódtak.

Lengyel menekültek Magyarországon

1939 szeptember közepén a fasiszta német hadsereg már felmorzsolta a lengyel ellenállást és megszállta Lengyelország területének jelentős részét. A lengyel menekültek áradata, a lengyel hadsereg egységei a lengyel-román és a magyar-lengyel határ felé menekültek.⁷

Románia esetében a politikai megfontolás vezette őket, hiszen Románia és Lengyelország érvényes katonai szövetségben állt egymással és román földön a lengyel emigráció biztosabb feltételeket remélt magának. Ezzel szemben a németbarát román kormány mind a katonai, mind pedig a polgári menekülteket internálta, zárt táborokba helyezte el és az esetek túlnyomó többségében rosszabb körülmények közé kerültek, mintha otthon maradtak volna.⁸

A magyar-lengyel határon 1939 szeptember 10-én jelent meg az első lengyel csoport és a következő napokban tízezerrel érkeztek a lengyel menekültek.⁹

² *Tilkovszky* i. m.

³ *Juhász* i. m.

⁴ *Tilkovszky* i. m.

⁵ Witold *Beganski*: *Najnowszych dziejach Polski. 1939—1945.* Warszawa, 1968.

⁶ *Tilkovszky* i. m.

⁷ *Stasiński*: *Szkolnictwo polskie na Węgrzech w czasie drugiej wojny światowej.* Poznan, 1969. 17.

⁸ Jan *Rechmann*: *Uchodzący polscy na Węgrzech.* Kwartalnik *Hyst.* 1965. 52. köt. 247—271.

⁹ OL. K. 150. Belügyminisztérium IX. ügyosztály anyaga. 4024. tétel. 14. 299/39. rendelet.

Ilyen nagyszámú menekült befogadására nem gondolt a Teleki-kormány és az anyagi feltételek biztosítása mellett gondoskodni kellett a polgári és a katonai személyek külön történő elhelyezéséről is, hiszen *a menekültek többsége katona volt, akik zárt egységekben vagy egyénileg lépték át a határt. Róluk a Honvédelmi Minisztérium 21. osztályának kellett gondoskodnia, biztosítania lefegyverzésüket, táborokba való irányításukat.*¹⁰ A lengyel hadsereg tagjaira a hadifogolyokra vonatkozó törvényeket alkalmazták, de ide sorolták a rendőröket, a vámőröket és a tűzoltókat is. Ennek megszervezésére a Honvédelmi Minisztérium külön egységeket vezényelt ki, de ennek ellenére több olyan lengyel alakulatról tudunk, akik az első napokban teljes fegyverzettel érkeztek Budapest határába és telefonon hívták fel a budapesti lengyel követséget további utasításokért.¹¹

Külön apparátust igényelt *a lengyel polgári menekültügy megszervezése*. Az ügy természeténél fogva a Belügyminisztérium jogkörébe tartozott, felügyeletük pedig a KEOK feladata volt.¹² A lengyel polgári menekültellátás megszervezésére 1939. szeptember közepén a *Belügyminisztériumban* osztályvezetői értekezletet hívtak össze, ahol végül kompromisszumos határozat született. A menekültekről való gondoskodás megszervezését és irányítását a *IX. szegényellátási és általános segélyezési (röviden szociális) osztály* feladatkörébe utalták, egyben gondoskodnia kellett nyilvántartásukról, táborokba való rendezésükről és szociális gondozásukról.¹³ A IX. ügyosztály vezetőjét, dr. ANTALL Józsefet ezzel menekültügyi kormánybiztossá nevezték ki. A demokratikus gondolkodású, németellenes érzelmű Antall József őszinte emberi humanitástól vezérelve szervezte meg a polgári lengyel menekültügyet, biztosította az irányításban és a végrehajtásban a németellenes, antifasiszta tevékenység lehetőségét.¹⁴ Az adott körülmények között a menekültügy *szociális kérdésként* jelentkezett, de ezen belül *politikai, antifasiszta lengyel szervezkedésre* adott módot. A Belügyminisztérium jogkörén belül megszervezett lengyel polgári menekültügy szempontjából fontos szerepet játszott KERESZTES-FISCHER belügyminiszter, aki közismerten nem szimpatizált a fasiszta Németországgal. Belügyministerségét és személyét a magyar történetírás már megvizsgálta, véleményt alkotott róla, itt sem akarunk róla hamis képet festeni, de a lengyel polgári menekültügy megszervezésében fontos szerepet játszott, hiszen a vezetése alatt álló minisztériumban tudta nélkül nem folyhatott németellenes tevékenység.

¹⁰ OL. K. 150. Belügyminisztérium IX. ügyosztály anyaga. 4024. tétel.

¹¹ Machek, St.: *Od podwojdy do czolgu*. Edinburg, 1961.; Nowak, Jerzy: *Wegry 1939—1969*. Warszawa, 1971. 83.

¹² OL. K. 150. Belügyminisztérium IX. ügyosztály anyaga. 4035. tétel.

¹³ Dobi István: *Vallomás és történelem*. Bp. 1972. 132. oldal: . . . „A közös lengyel-magyar határon tízezrével jöttek át a menekülők, és ebben az esetben nincs okunk szégyenkezésre. Teleki — mint utóbb kiderült — meg sem kérdezte a minisztertanácsot, hanem hívatta Keresztes-Fischert, ezzel tanácskozott, majd utasítást adott, hogy mint barátokat és testvéreket fogadja a határőrség és a közigazgatás a lengyeleket. . . Antall József, a Belügyminisztérium szociális osztályának vezetője kapott megbízást a menekültyek intézésére, az ő dolga volt a szállítás és elhelyezés, a gondozás és segélyezés megszervezése, Teleki és Keresztes-Fischer szándéka szerint. . . Az egész országban épültek a táborok. Balatonboglárt amolyan lengyel központtá szervezték, Varga Béla ott sokat dolgozott, azt gondolom, Telekiék megbízásából is. Iskolákat, gazdasági tanfolyamokat csináltak a menekülteknek, aki dolgozni akart, annak munkahelyet szereztek városban vagy falun, aki pedig tovább akart menni az országból, útjára engedték, pénzzel segítették. A németeknek nem tetszett a dolog, de hiába tiltakoztak, Teleki ebben az esetben bátor volt, nyilvánosan is megmondta, hogy népünk testvériségét érez a lengyelek iránt, és mélyen sajnálja sorsukat. . . Kevés emberséges dolgot lehetett tapasztalni országunkban ezekben a nehéz években, végtelenül jólesett érezni, hogy legalább a lengyelekkel tisztességesen bántunk, emiatt nem kellett szégyenkeznünk, nem a világ, de még magunk előtt sem.” . .

A háború első napjaiban még nem lehetett látni a háború végét és következményeit, így a menekültekről való gondoskodást is hosszabb időre kellett megtervezni és megszervezni. Túl a szociális intézkedéseken, figyelemmel kellett lenni az emigrációval együtt jelentkező problémákra: a fiatakorúak oktatására, a művelődési és kulturális lehetőségek biztosítására és számos morális kérdés megoldására.¹⁵ A művelődési-oktatási feltételek biztosítása annál is sürgetőbb volt, mivel a menekültek között több ezer gyermek és fiatakorú volt,¹⁶ akik a háború miatt hagyták félbe tanulmányaikat. Ezek megszervezésére csak a végleges táborokba való irányítás után kerülhetett sor.

A táborok kijelölésénél döntő szempontként jelentkezett, hogy ezek helye távol essen azoktól az egyes sváb falvaktól, ahol erős volt a Volksbund szervezete vagy nyíltan működött a nyilaskezresztes párt. Maga a tábor sem fedte a szó igazi értelmét: a lengyel tábor területe azonos volt a helyet biztosító falu közigazgatási határaival és a lengyeleket polgári családoknál helyezték el.¹⁷ Részükre, foglalkozásukat és képzettségüket figyelembe vevő differenciált *napidíjat* biztosítottak.¹⁸ Ez a gyerekesknél, a betegeknel és a terhes anyáknál emelkedett.¹⁹ A tábor *parancsnoka* mindig a helyhatóság jegyzője, illetve a főszolgabíró volt, aki mellett a menekültek által választott lengyel előljáró állt.²⁰

Kezdetben minden nap ellenőrizték a létszámot, amit később úgy módosítottak, hogy csak a tíznaponként kifizetésre kerülő napidíjak felvételénél tartottak személyazonosítást.²¹ Ennek magyarázata, hogy már 1939 szeptember utolsó napjaiban megindult a magyar területre érkezett lengyelek továbbmenekülése Jugoszláviába. Részükre a Budapesten 1941. június 15-ig legálisan működő Lengyel Követség állított ki 1939. szeptember 1. előttré dátumozott útleveleket de jelentős volt a minden okmány nélkül menekülők száma is.²² A táborok ellenőrzésekor azonnal jelenteni kellett a rendőrségnek, illetve a csendőrségnek az eltűnteket.²³ Az ellenőrzési időpontok közötti idő növelésével a magyar hatóságok éppen a lengyelek szökését akarták megkönnyíteni.²⁴

A táborparancsnok jegyzők és főszolgabírók utasításait és a tábor ellátmányát közvetlenül a IX. ügyosztály vezetőjétől kapták, mivel az ügyintézés egyszerűsítésével az államapparátusba beépített német kémek tevékenységét lehetett csökkenteni.

A menekültek többsége nem tekinthette végleges helyének Magyarországot és főleg a katonák harcolni akartak Németország ellen. A világháború első két évében közel 110 ezer, *fegyveres szolgálatra alkalmas lengyel* hagyta el hazánkat és csatlakozott a londoni emigráns kormány Nyugat-Európában és Észak-Afrikában harcoló hadseregéhez.

¹⁵ Antall József szóbeli közlése. *Stasiński* i. m. 51–56.

¹⁶ OL. K. 150. § Belügyminisztérium IX. ügyosztály anyaga. 4025–4027. tétel. Tábori összeírások és névjegyzékek. 1940–1944.

¹⁷ *Stasiński* és *Beganski* idézett művei. OL. K. 150. Belügyminisztérium IX. ügyosztály anyaga. 14. 299/1939. sz. rendelet II. fejezete, valamint a 23. 162. sz. Res. VI-B.) 1939. szigorúan bizalmas miniszteri rendelet.

¹⁸ OL. K. 150. Belügyminisztérium IX. ügyosztály anyaga. 4024. tétel. 78/1940. Men. Körrendelet. Ennek értelmében a felnőttek és a 12. életévüket betöltött gyermekek napi 1 pengő, 12 év alatti gyermekek 1,50 pengő segélyt kaptak. Ezenkívül — ha nem laktak zárt táborban — lakbérüket külön térítették meg. Az értelmiség közül a minisztériumi listára helyezettek napi 4 pengő segélyt kaptak. 1943-tól a családok 5, az egyedülállók 3, gyermekek után 4–4 pengő segélyt kaptak. A miniszteri listán a családosok 7, a magánosok 5, a gyermekek után 4–4 pengő napidíjat kaptak. A 78/1940. sz. körrendelet engedélyezte a menekültek munkavállalását, ebben az esetben csak a családtagjaik részére biztosították a segélyt. A betegek és a várandós anyák pótlékban részesültek, valamint orvosi ellátásuk költségeit fedezték. Természetesen a menekültsegélyen felül a Lengyel Polgári Bizottság bármilyen külön juttatásban részesíthetett mindenkit.

¹⁹ 78/1940. Men. Körrendelet.

²⁰ 254/Men. 1939. — 1940. január 5.

²¹ OL. K. 150. Belügyminisztérium IX. ügyosztály. 975. eln. 1939. VII/b. 1939. nov. 8. 4024. tétel.

²² *Stasiński* i. m. 34 p.

²³ OL. K. 150. Belügyminisztérium IX. ügyosztály. 975/el. 1939. VII/b. 1939. nov. 8. 4024. tétel.

²⁴ Antall József szóbeli közlése.

Az itt maradt menekültek száma is jelentős volt, gondozásukban számos társadalmi szervezet is szerepet vállalt. Közülük a legjelentősebb a *Magyar-Lengyel Menekültügyi Bizottság* volt, amely 1939 szeptemberében a Magyar-Lengyel Egyesületek Szövetsége, a Magyar Vöröskereszt és a budapesti lengyel követség együttműködésével alakult meg.²⁵ Társadalmi munkásai segítették a menekültek ellátásában a határállomásokon, a táborkba való irányításnál és a társadalmi gyűjtések útján összegyűlt ruha- és pénzsegélyeket osztottak szét rendszeresen. Elsősorban emberbaráti szervezetként működtek, különösebb politikai tevékenységet nem fejtettek ki. Irányításában számos magyar arisztokrata játszott szerepet, akik sokszor tiltakoztak a lengyel emigráció később megalakult demokratikus szervezetének vezetői ellen.²⁶

A *Magyar Vöröskereszt* saját kebelén belül *lengyel tagozatot* szervezett, s ez dolgozta ki a menekülttáborok egészségügyi szolgálatát, segített a szétszakadt családok egyesítésében és emberbaráti szolgálatot teljesített.²⁷

Elsősorban a kulturális támogatás terén játszott szerepet a *Magyar Mickiewicz Társaság*, de hasonló szerepet töltött be a *Magyar-Lengyel Diákszövetség* is. Rajtuk kívül még több olyan társadalmi egyesületről tudunk, amelyek nem rendelkeztek közvetlen lengyel vonatkozással, de munkájukkal sokat segítettek. Magyarországnak a második világháborúba történt közvetlen katonai bekapcsolódásáig Budapesten működött az angol és az amerikai Vöröskereszt képviselője és a Magyar-Lengyel Menekültügyi Bizottságon keresztül pénz- és ruhanemű segélyekben részesítette a lengyel menekülteket. Hasonló módon segélyezett a Vatikán is karácsonyi és húsvéti csomagjaival.²⁸

A magyar hivatalos és társadalmi szervezetek mellett a lengyel ügyek közvetlen irányításában döntő szerepet játszott a Lengyel Követség, majd annak felszámolása után az 1939. októberében megalakult és a IX. ügyosztály által engedélyezett *Lengyel Menekülteket Védő Polgári Bizottság* (Komitet Obywatelski dla Opiekni nad Polskimi Uchodzami na Węgrzech), amit a korabeli sajtó röviden *Lengyel Polgári Bizottságnak* nevez,²⁹ valamint a továbbra is legálisan működő *Lengyel Intézet*.³⁰

E nyílt keretek között tevékenykedő lengyel szervezetek mögött titkos ellenállási központ létezett és nem megalapozatlan az a nézet, hogy *házánk területén a lengyel ellenállás fontos gócai épültek ki*, biztosították a lengyel hazai ellenállás és a szövetségesek között létesített futárvonalakat. A nyugodtabbnak tűnő feltételek mellett sem volt veszélytelen a lengyel ellenállás magyar-

²⁵ Lengyel menekültek Magyarországon a II. világháború alatt. Bp. 1946.

²⁶ A menekült lengyel arisztokraták előtérbe helyezését szorgalmazták.

²⁷ *Stasiński* i. m. Henryk *Borucki*: Polski ruch oporu na Węgrzech. Za Wolnosch i lud. 1964. máj. 1. 9. sz.

²⁸ Tibor *Csorba*: Sylwetki lekarzy polskich na Węgrzech (1939—1945). Arch. Hist. Med. 1959. XXII. 4. sz. 585—592. Rudolf *Arend*: Emigracja polska na Węgrzech w latach 1939—1943. Arch. Hist. Med. 1964. XXVII. 4. sz. 417—460.

²⁹ Vezetője Henryk *Slawik* (1996—1944) szociáldemokrata sziléziai újságíró, Feliks *Pysz*, Stepan *Filipkiewicz* festőművész, főiskolai tanár, Henryk *Urban*, Józef *Zbigniew Borówko*, Edmund *Fietowicz* (Fietz), Rudolf *Cywicki*, Zbigniew *Zaleski*, Bogdan *Stypinski*, Zbigniew *Kosciuszko*.

³⁰ A Lengyel Intézet 1938-tól működött Budapesten. Igazgatója Zbigniew *Zaleski*, a budapesti Tudományegyetem lengyel lektora volt. A világháború alatt könyv és lapkiadással is foglalkozott. Itt adták ki a lengyel emigráció lapjait: a *Wiesci Polskie*-t, a *Tygodnik Polski-Materialy Obozowe*-t és a *Nasze Swietlicowe Materialy*-t. Ezek közül a legnépszerűbb a *Wiesci Polskie* volt, amelynek egyik szerkesztője *Winiewicz*, v. lengyel külügyminiszterhelyettes volt. Jelentősebb kiadványaik: a lengyel iskolák számára tankönyvek, lengyel szépirodalmi művek, magyar regények lengyel fordítása, szótárak, magyar nyelvkönyvek és beszédgyakorlatok.

országi munkája, hiszen a hitlerista kémelhárítás beépítette embereit a magyar kémelhárítás szolgálatába. A német érdeklődés főleg a lengyel katonai internálótáborok felé irányult, ahol a szövetségesek oldalán harcoló lengyel hadseregek számára toborzó és kiképző munka folyt. A lengyel ellenállási mozgalom történetének ezek a vonatkozásai ma már ismeretesebbek, bár teljes magyar és lengyel feldolgozása még nem született meg. A korra vonatkozó levéltári és emlékiratanyagból következtetni lehet a magyarországi lengyel ellenállási mozgalom szervezetére.³¹

A nyílt lengyel intézmények közül elsőnek a *Lengyel Polgári Bizottságot* kell említenünk. Feladata a menekültek kulturális életének megszervezése, a IX. ügyosztály szociálpolitikai intézkedéseinek segítése és munkájának támogatása volt.³² Megszületését siettetette az a körülmény, hogy 1939 őszén a lengyel menekültek ezrei ostromolták kérvényeikkel a IX. szociális ügyosztályt és a lengyeleket támogató magyar társadalmi szerveket. Ezek egyenkénti elintézésére akkor nem nyílt lehetőség. Így született az a gondolat, hogy a lengyel emigráció alakítson olyan szervezetet, amely belső ügyeikkel foglalkozik, véleményt alkot a magyar hatóságok intézkedéseiről és maga is előterjesztési joggal rendelkezik. Igaz, a IX. ügyosztály és a Honvédelmi Minisztérium 21. osztálya mellett már működött egy-egy lengyel iroda, de ezek elsősorban fogalmazási, fordítási és adminisztrációs feladatokat végeztek.³³

A Lengyel Polgári Bizottság az előbb vázolt feladatokon kívül szoros kapcsolatot épített ki a *londoni lengyel kormánnyal*, amely elismerte ezt hivatalos magyarországi képviselőtételnek. A Lengyel Polgári Bizottság vezetője Henryk SŁAWIK szociáldemokrata sziléziai újságíró lett, aki fontos szerepet töltött be a titkos ellenállási központ vezetőségében is.

Megválasztásánál döntő szempontként jelentkezett, hogy kiváló szervezői képességekkel rendelkezett, közismerten demokratikus felfogású, baloldali szociáldemokrata vezető volt, valamint az, hogy az emigráns lengyel kormányban is egyre nagyobb szerepet játszott a lengyel szociáldemokrata párt. SŁAWIK személyét erősen támogatta a lengyel menekültek pilsudskista szárnya, amely nem értett egyet a londoni kormány politikájával.³⁴

A Lengyel Polgári Bizottság mellett fontos feladatot látott el a *Lengyel Vöröskereszt magyarországi tagozata* karitatív tevékenységével.³⁵ Élén KOLLATAJ-STRZEDNICKI orvostábornok állt. E szervezet működéséhez fűződik a polgári és katonai táborok egészségügyi ellátásának megszervezése, a lengyel iskolák iskolaegészségügyi felügyeletének irányítása és a külföldi pénzsegélyek szétosztása.³⁶ A lengyel egészségügyi szervezet munkájában résztvevő lengyel orvosokat és szakembereket a IX. ügyosztály kiemelt segélyben részesítette, részükre az ország egész területén szabad mozgást engedett. Magas színvonalú, jól szervezett egészségügyi ellátást biztosítottak, sőt 1943-ra már minden táborban az általános orvos mellett fogorvos vagy fogász is működött.³⁷

A harmadik legálisan működő szervezet a Honvédelmi Minisztérium XXI. osztályának alárendelve tevékenykedő *Internált Katonák Képviselőtetele a Magyar*

³¹ OL. K. 64. Küm. res. pol. 7/b — 1940.

³² *Felczak* i. m.

³³ OL. K. 150. Belügyminisztérium IX. ügyosztály. 4024. tétel. Tábori listák.

³⁴ *Novák* és *Stasiński* idézett művei.

³⁵ OL. PI. 614. Lengyel Vöröskereszt Magyarországi Megbízottja. 1. csomó. levelezések 1939—1943. — OL. K. 150. Belügyminisztérium IX. ügyo. 4027—29. tétel

³⁶ Uo.

³⁷ OL. K. 150. Belügyminisztérium IX. ügyosztály anyaga. 4028. tétel. Orvosi díjazások és orvosok fizetése.

Királyságban (Przedstawicielstwo Polskich Żołnierzy Internowanych w Królestwie Węgier) volt.³⁸ Elsősorban a lengyel katonák érdekeit képviselte a magyar katonai hatóságok előtt és részt vállalt a katonai fogolytáborok ügyeinek intézésében. Vezetője kezdetben STEIFER ezredes volt, akit tisztségéből a londoni kormány utasítására leváltottak, helyébe Alexander KRÓL alezredest nevezték ki. Steifer leváltásánál és németekkel való együttműködés vádjánál szerepet játszott a katonai emigráció ellentéte, mivel ő jó kapcsolatot tartott fenn a magyar hadsereg idősebb, az osztrák-magyar hadseregben szolgált tisztjeivel és az egri katonai tábor pilsudskista szanációs szervezetével, amelyektől a londoni kormány és SIKORSKI miniszterelnök elkülönítette magát.³⁹

A nyílt lengyel szervezetek mögött működött a *titkos lengyel ellenállás központja*, amelynek első formáját 1939. decemberében szervezték meg *Katonai Támaszpont* néven, és képviselői minden katonai és polgári táborban jelen voltak.⁴⁰ A legszigorúbb konspirációs szabályok betartásával működő szervezet volt, hiszen feladatuknál fogva nemcsak a német és a magyar kémelhárítás ellen kellett védekezniük, hanem biztosítani kellett a németek háta mögött a hírszerzést és a hazai ellenállás és az Európában működő lengyel szervezetek közötti futárvonalakat. Utasításait 1943-ig közvetlenül Londonból kapta, majd azután a Hazai Hadsereg főparancsnokságától. Parancsnoka 1942-ig Franciszek MATUSZCZAK ezredes volt, majd tisztségét Jan KORCOZOWICZ ezredes vette át. A hírszerzés mellett a hazai ellenállás és az európai és afrikai lengyel hadsereg számára képezték ki a katonákat.

A katonai és politikai ügyek összehangolásával az ún. *W-Kirendeltség* foglalkozott, amelyet a londoni kormány pártkoalíciója szerint megszervezték, meg egyben annak utasításait hajtotta végre. Vezetője *Fietowicz* álnév alatt Edmund FOETZ néppárti politikus volt, közvetlen munkatársai a szociáldemokrata Stanislaw OPOKA—LOEWENSTEIN, a nemzeti-pártij Stanislaw BARBZIK és a munkapárti Józef SLYS voltak, míg a hírszerzést és annak továbbítását Waclaw FELCZAK és Pawel ZALESKI hangolta össze. E szervezet vezetőségéhez tartozott Henryk SLAWIK,⁴² a Lengyel Polgári Bizottság elnöke, aki a titkos központ utasításait hajtotta végre a hivatalosan engedélyezett lengyel szervezettel. Ugyancsak a *W-Kirendeltség* hozzájárulásával történtek a segélyezések és a felkelt tisztségekbe való kinevezések, s minden katonai és polgári táborban működött képviselőik.

Az oktatás megszervezése

A lengyel menekültek jelentős részét gyerekek és iskolaköteles fiatalok alkották, így a szociális gondoskodáson túl számukra biztosítani kellett a tanulási lehetőséget is. Ez a gondolat már 1939 szeptemberében-októberében foglalkoztatta a magyar hatóságokat és a lengyel emigráció vezetőit, a menekültek körében tapasztalható feszültség egyik levezetési lehetőségét is látták ebben.

Ez az indítóoka annak, hogy a hozzátartozók nélkül érkezett gyermekeket és fiatalkorúakat különválasztották és a Balaton környékére irányították őket. Az első ifjúsági tábort *Balatonzamárdiban* szervezték meg.⁴⁵

³⁸ *Novák, Stasiński és Borucki* idézett művei.

³⁹ *Antall* József szóbeli közlése.

⁴⁰ *Nowak* i. m. 88—90.

⁴¹ Edmund Foetz (1904—1944) néppárti politikus, diplomata. *Fietowicz* néven élt Magyarországon. Több alkalommal titokban tette meg a Budapest-London útvonalat. 1944. március 19-én a Gestapo letartóztatta és később kivégezte.

⁴² *Nowak* i. m.

⁴³ *Antall* József szóbeli közlése, *Stasiński* i. m.

Az oktatás formáinak kérdésében eltérő álláspontot képviseltet a VKM és a polgári menekültek ügyeit intéző hivatalos és társadalmi szervezetek képviselői. HÓMAN Bálint csak annyit engedélyezett, amennyit a német hatóságok vezettek be a megszállt lengyel területeken.⁴⁶ Így szerinte csak az elemi iskolai és a szakmunkásképzésről lehetett szó, középfokú és egyetemi szintű oktatásban való részvételhez nem járult hozzá.

Ezzel szemben a Balatonzamárdiba került lengyel fiatalok több mint kétharmada az utóbbiak csoportjaiba tartozott és a táborba irányított fiatalok között a legtöbb probléma éppen velük kapcsolatban merült fel.⁴⁷ Az idősebbek harcolni akartak a németek ellen, ezért nagyarányú volt a szökés, de a fegyveres szolgálatra még alkalmatlanok körében is feszült hangulat uralkodott. Jelentős részüket olyanok alkották, akik a háború miatt szakították meg tanulmányukat, elvesztették szüleiket és a bizonytalanság, a kilátástalanság érzése uralkodott el rajtuk. Felemelésükre, új célok felé való elindításukra szinte ez volt az egyetlen lehetőség: a szervezett oktatás megindítása. A balatonzamárdi táborba vezényelt lengyel pedagógusok kezdetben — a szervezett oktatás hiányában — csak komoly erőfeszítések árán tudták a fegyelmet fenntartani.⁴⁸ De eléggé ez a közérzet jellemezte eleinte azokat a gyerekeket és fiatalokat is, akiknek szülei ugyancsak itt éltek a táborokban.

Felmerült az a javaslat, hogy a lengyel fiatalokat a magyar iskolákba kell beszervezni. Ez azonban a magyar és a lengyel oktatási rendszer eltérése miatt nem volt megvalósítható. Lengyelországban az 1932-i törvény értelmében a hét osztályos általános iskolai oktatás volt érvényben, e szerint a növendékek a hatodik osztály elvégzése után tanulhattak tovább a gimnáziumban és a liceumban, míg az ipari szakmunkásképző iskolák elvégzéséhez a hét osztály volt a kötelező. Ez az oktatási rendszer alapjaiban tért el a magyarországitól. De a magyar iskolákba való beosztást a nyelvi különbségek is szinte lehetetlenné tették.

A menekültügyet irányító magyar és lengyel szervek szükségesnek tartották az emigrációban is a *lengyel oktatási formák fenntartását*, annál is inkább, mivel a lengyelországival egyenlő értékű bizonyítványt kívántak adni a fiataloknak.⁴⁹ Három képzési forma (elemi, gimnáziumi-liceumi, szakmunkás) számára kellett ezért lehetőséget teremteni és ezekhez megfelelő lengyel pedagógusokat biztosítani. Az első formánál könnyebb volt a helyzet, mivel kis létszám esetén, osztatlan oktatási móddal, megfelelő tanerők biztosításával bárhol meg lehetett szervezni. A gimnáziumi és liceumi oktatásnál azonban szaktanárokat, tankönyveket és megfelelő eszközöket, szertárakat kellett biztosítani és minden körülmények között ragaszkodni kellett az osztályok szerinti tagoláshoz és foglalkozáshoz.⁵⁰

A menekültek között levő pedagógusokat már a nyilvántartásba vételkor kiválasztották és ügyüket külön kezelték.⁵¹ Minden kijelölt táborba egyenlő arányban küldtek általános és középiskolai tanárokat,⁵² de különös figyelemmel voltak

⁴⁴ Helena Csorba: Młodzież Polska na Węgrzech. Przegląd Historyczno-Oświatowy. 1963. VI. évfolyam. 3. sz. 332—344.

⁴⁵ Stasiński i. m. 56—66. l.

⁴⁶ Helena Csorba: i. m.

⁴⁷ Arend: i. m.

⁴⁸ Felczak: Historia Węgier. 112.

⁴⁹ Antall József szóbeli közlése.

⁵⁰ Helena Csorba: i. m.

⁵¹ OL. K. 150. Belügyminisztérium IX. ügyosztály anyaga 4029. tétel.

⁵² OL. K. 150. Belügyminisztérium IX. ügyosztály anyaga. 4028. tétel Tábori listák.

a balatonzamárdi ifjúsági táborra, ahol a tábori élet megszervezését és a fegyelem fenntartását teljes egészében a pedagógusokra bízta. Itt lehetőség nyílt az *általános iskolai és a gimnáziumi-liceumi oktatás* megszervezésére, amelyhez a Belügyminisztérium IX. ügyosztálya és a Honvédelmi Minisztérium XXI. osztálya is beleegyezését adta.⁵³ A tanítás 1939 decemberében és 1940 januárjában kezdődött meg, de a tanévet az előirányozottnál korábban be kellett fejezni, mert a német követség tiltakozására a VKM a középfokú oktatást betiltotta.⁵⁴ A német követség tiltakozására az adott okot, hogy e táborban a tiltó rendelkezések ellenére *nevében is* „lengyel gimnázium és liceum” elnevezéssel indult meg a tanítás, lengyel tanerőkkel és tanterv alapján.⁵⁵

A nyílt középiskolai oktatás betiltása után más megoldást kellett keresni. Az új forma a *balatonboglári* katonai és polgári tábor mellett szervezett *Ifjúsági Tábor* lett, ahol félig illegális, de szervezett általános és középiskolai oktatás folyhatott.⁵⁶ A tábort a IX. ügyosztály szervezte meg, biztosította fenntartásához a megfelelő pénzügyi alapot, míg az oktatás programját a Lengyel Polgári Bizottság dolgoztatta ki lengyel oktatási szakemberekkel.⁵⁷

E program a többi táborban megszervezett általános iskolára is vonatkozott. gimnáziumi-liceumi része csak a balatonboglári táborra. Lényege az oktatás lengyel szellemének fenntartása volt, színvonalát és követelményrendszerét a lengyel oktatási tervekkel azonosnak kívánták megállapítani. A részletes tantervekben azonban helyet adtak a magyar nyelv, valamint magyar irodalmi, történelmi és földrajzi ismeretek oktatásának is. Emiatt viszont csökkentették azoknak a tantárgyaknak az óraszámát — ének, testnevelés, gyakorlati foglalkozások —, amelyeket könnyen megoldhattak az iskolán kívüli foglalkozásokon.⁵⁸

Az oktatás megszervezését akadályozó politikai tényezőkön kívül külön gondot jelentett a *tankönyvhány*. Jóformán nem volt tankönyv, ezért a humán tantárgyak oktatásánál elsősorban a jegyzetelésre építettek. A kezdeti időben a természettudományi tantárgyaknál is ezt a módszert alkalmazták, csak később szerelték fel a lengyel iskolákat megfelelő számú, Magyarországon és külföldön nyomtatott lengyel nyelvű tankönyvekkel. A megfelelő osztálymunkát jelentős mértékben akadályozta a *tanulók eltérő tudása* is. Az egyes osztályokba Lengyelország különböző területeiről, városi és falusi iskolákban tanuló gyerekeket osztottak be, így nehezen indult meg a közösségi munka. Hasonló gondokkal kellett megbirkózni a gyerekek *lelki zavarainak* leküzdésénél. Az emigráció zilált élete, a bizonytalanság kihatott a gyerekek hangulatára is. Sok volt a lelki sérült, idegileg kimerült gyerek, így az első időszakban ezek leküzdése jelentette az oktatás legfontosabb feladatát. Más problémát jelentett az *év közben való kimaradás*. Főleg a polgári táborokban létesített általános iskolákra jellemző, hogy a tanévben kimaradt gyerekek aránya néhol elérte a 80–90%, sőt a barcsi lengyel osztályokban egyáltalán nem tudták befejezni a megkezdett munkát.⁵⁹

⁵³ Stasiński: i. m. 98. l.

⁵⁴ Stasiński: i. m. 99. l.

⁵⁵ Włodzimierz Ablar, Jozef Burbelka, Helina Bubenska, Henryk Frydrychowski, Marian Janciska, dr. Piotr Jedrasik, Stefan Klafanczyk, Jan Malczyk lelkész, Henryk Mazewski, Jan Przerzycha, Eugenia Tremlatowicz, Józef Urbanski tanítottak Balatonzamárdiban.

⁵⁶ Lengyel menekültek Magyarországon a második világháború alatt Bp. 1946.

⁵⁷ Helena Csorba: i. m. valamint a Rocznik Polski 1942. 219.

⁵⁸ Rocznik Polski. 1942. 220.

⁵⁹ Stasiński: i. m. 70–71.

A sok gátló körülmény mellett azonban éppen az emigráció ténye eredményezte, hogy a szülők nagyobb gondot fordítottak gyermekeik tanulására. A balatonboglári tábori iskolán kívül mindenhol az otthoni tanulásra épült az oktatás. Számos olyan adatot ismerünk, hogy korrepetáló csoportok alakultak nem-pedagógus vezetésével, hogy ezzel is megkönnyítsék a gyerekek tanulását. Tanerőhiány nem volt, sőt Csizfördön több tanár működött mint ahány gyerek iratkozott be az iskolába.

Az oktatás zavartalan körülményeihez tartozott a *pedagógusok fizetése*, megfelelő életkörülményeik biztosítása. Ennek érdekében a IX. ügyosztály az értelmiség számára biztosított kiemeltapidíjban részesítette őket, valamint a Lengyel Polgári Bizottság rendszeres különsegélyt folyósított nekik.⁶⁰

Általános iskolák

A lengyel menekültek oktatásügyén belül az általános iskolai oktatás volt az első, amit a magyar hatóságok megszerveztek. Az első ilyen irányú kísérlet *Balatonzamárdiban* történt, ahol a közel 300 hozzátartozó nélkül menekült lengyel gyerek közül 60 általános iskolás volt. Oktatásuk 1939 novemberében kezdődött el Marian ANDRZEJEWSKI irányításával. Kezdetben két tanerő állt rendelkezésére, majd csak a tábornak Balatonboglárra történt áthelyezése után emelkedett a számuk ötre.⁶¹ A foglalkozásokat egész napra kellett megtervezniük, mivel a gyerekek a táborban éltek, így a közvetlen iskolai órákon kívül gondoskodni kellett szabadidejük eltöltéséről. A lengyel tantervnek megfelelő óraszám-ban oktatták az előírt tananyagot, csupán az 5. és a 6. osztályban kellett a számtan és a mértan órákat ötről négyre csökkenteni és elhagyni a Környezetismeret című tantárgyat. Ezek helyett magyar nyelvismeretet iktattak be.

Kétségtelen, hogy Balatonzamárdiban volt a legnehezebb a helyzet: 1939 őszén még átmeneti tábornak számított, sok volt az illegális szökés — főleg az idősebbek közül — és a beosztott tanárok többsége is útlevelét vagy az alkalmat várta távozásához. A feszült, ideges légkör kikezdte a tábor fegyelmét is.⁶² Sorozatos volt a fegyelemsértés, a kollégiumi rend megszegése és a kisebbek között súlyos nehézségeket okozott az otthon hiánya. Ebből a szempontból ANDRZEJEWSKI és tanártársai (Wanda JARZYCKA és Severyna WOLOSEWICZ) emberfeletti munkával szép eredményeket értek el: otthont teremtettek a gyerekeknek, igyekeztek pótolni a szülők hiányát, s nyugodt légkört teremtettek az osztálymunkának is.

Az ANDRZEJEWSKI által irányított iskola lényegesen különbözött a többi tábori iskolától, ahol csak iskolai foglalkozás folyt és a gyerekek szüleikkel laktak együtt. Az első ilyen típusú iskolát *Baracson* szervezték meg, de viszonylag rövid életű volt, mivel a Dráva-menti tábor lakossága rendszeresen kicserélődött. Innen szöktek át Jugoszláviába a lengyelek nagy csoportjai, ezért a tábor lakóira az ideiglenesség érzése volt a jellemző. Mindenki az alkalmat várta a távozásához, senki sem tekintette ezt a helyet véglegesnek. Balatonzamárdi után itt indult meg másodikként az oktatás, de sem az 1939/40-es, sem pedig az 1940/41-es tan-

⁶⁰ OL. K. 150. Belügyminisztérium anyaga. 4027. tétel.

⁶¹ Wanda Jarzycka Severyna Wolosewicz, Mazurowska, Józef Broz és Andrzej Czelusniak lelkész.

⁶² OL. K. 150. Belügyminisztérium anyaga 4029. tétel. Tábori jelentések.

évet egyetlen beiratott gyerek sem fejezte be. Az iskola vezetésével megbízott Stefan ZALUGA is hamarosan átszökött Jugoszláviába és az 1940/41-es tanévben már Balatonboglárról jártak át ide ANDRZEJEWSKIÉK tanítani.⁶³ Az iskolának a helyi magyar elemi iskola biztosított délutáni oktatásra helyiséget, de a rendszeres tanításnak itt is a tankönyvhiány okozott komoly nehézségeket. Két tanév után megszűnt Barcson a lengyel oktatás.

A barcsi iskola megszervezése után nem sokkal *Kadarkúton* alakult lengyel általános iskola, amely a német megszállásig működött.⁶⁴ A Kaposvártól 22 kilométerre fekvő községben állandóan 250 fős lengyel polgári tábor működött, a menekültek munkát vállaltak és viszonylag jobb körülmények között éltek. Szervezett kulturális élet folyt: kórus, zenekar, önképzőkör és amatőr színjátszó társulat működött. Foglalkozásaikra rendszeresen előadókat hívtak meg, a felnőttek körében idegennyelvű tanfolyamokat szerveztek. E táborban állandó 30—40 fős iskola működött Janina KEDZIOR irányításával. A tanítás itt is a helyi elemi iskola helyiségeiben kezdődött meg délutáni foglalkozásokkal, majd 1940 őszétől kezdve a Lengyel Polgári Bizottság egy háromhelyiséges parasztházat bérelt ki a lengyel általános iskola számára. Itt már egézsnapos foglalkozásokat szerveztek, gondoskodtak a gyerekek ellátásáról, valamint a helyi körzetorvos látta el az iskolaorvos feladatát. A kadarkuti iskolából tanult tovább a legtöbb gyerek később a balatonboglári lengyel gimnáziumban.

A kadarkuti iskola színvonalához és látogatottságához mérhető a *keszthelyi táborban szervezett iskola* munkája. Itt is közel 300 menekült tartózkodott állandóan és kiemelt értelmiségi tábornak minősült.⁶⁵ A Keszthelyen létesített lengyel általános iskolában egyenletes munka folyt, továbbtanulási lehetőséget a balatonboglári tábori gimnázium biztosított.

A kadarkúti és a keszthelyi iskolák nyugodt légkörével és folyamatos munkájával ellentétben sokkal nehezebb körülmények között működött az az iskola, amelyet 1939 októberében szerveztek meg *Nagykanizsán*, a legnagyobb lélekszámú (közel 3000 fős) katonai és polgári tábor területén.⁶⁶ E táborban túlnyomó többségében katonák nyertek elhelyezést, de jelentős számban kerültek ide családok polgáriak. Már 1939. október 12-én a tábor pedagógusai Michal CZUBUK tanár, tartalékos tiszt vezetésével értekezletet tartottak egy általános és egy középiskola szervezéséről és annak a magyar hatóságokkal való engedélyezéséről. A már említett Hóman-féle felfogás szerint csak az általános iskola megszervezésére kaptak engedélyt, amely még 1939. októberében 13 pedagógussal és közel 100 tanulóval megkezdte működését az egyik helyi iskola tantermeiben.

A nagykanizsai tábor a lengyel ellenállási mozgalom szempontjából jelentős feladatot töltött be: itt működött a németek ellen küzdő lengyel hadseregek számára toborzó titkos központ, így az illegálisan távozó katonák miatt a létszám egyre csökkent. A katonai szervezkedés hatással volt a polgári táborra is, ahonnan szintén jelentős számban távoztak külföldre. Így az 1939/40-es tanév végére a beiratott 100 tanuló közül csak 29 fejezte be tanulmányait és a 13 pedagógus közül mindössze 3 maradt Magyarországon. A következő tanévre alig 30 gyerek iratkozott be, de ezt a tanévet már nem tudták Nagykanizsán befejezni.⁶⁷ A né-

⁶³ Rocznik Polski. 1943. 214.

⁶⁴ Wiesci Pólskie. 1941. 142. szám.

⁶⁵ OL. K. 150. Belügyminisztérium IX. ügyosztály anyaga. 4029. tétel.

⁶⁶ Rocznik Polski. 1941. 236., valamint a nagykanizsai iskola története. (Kronika polskiej szkoly w Nagykanizsa i Dunamocsi).

⁶⁷ Stasiński i. m. 76.

met követség erélyes tiltakozása miatt a nagykanizsai katonai tábort átszervezték, a polgárit pedig feloszlatták.⁶⁸ 1941. márciusában a polgári menekülteket először *Hévizre*, majd onnan *Dunamocsra* helyezték át.

A többszöri áthelyezés után az iskola az 1941/42-es tanévet már Dunamocsra kezdte el, de erre az időre tanárai és tanulói teljes egészében kicserélődtek. Itt először egy szükségépületben kapott elhelyezést az iskola, de a következő tanévre már a Lengyel Polgári Bizottság megfelelő, minden szempontból kifogástalan helyiségeket bérelt számára.⁶⁹ A tábor lakosságához képest (150 fő) viszonylag magas létszámú (19 fő) volt a tanulók száma, akiket 5 pedagógus tanított. Ebben a tanévben a beiratkozás (9 fő) és az évközben való kimaradás (10 fő) aránya kiegyenlítette egymást, míg a 6. és a 7. osztályt befejező gyerekek közül 3 tanult tovább Balatonbogláron. Az 1943/44-es tanévre beiratott 14 gyerek tanulmányait már Magyarország német megszállása miatt nem tudta befejezni. A tanárokat a Gestapo letartóztatta, a tábor lakossága pedig elmenekült.

A dunamocsi lengyel általános iskola színvonala, a többszöri áthelyezés ellenére, kiválónak mondható. A tanulók 80%-a rendszeresen kielégítő eredménnyel zárta a tanévet, külön figyelmet érdemelt közösségi munkája. Az iskola tanulói „Nasza Gazetka” néven iskolai lapot szerkesztettek és sokszorosított formában terjesztették, rendszeresen kirándulásokat szerveztek a közeli Esztergomba és a környék nevezetesebb helyeire. A tanári kar felnőttoktatással is foglalkozott, a nyelvtanfolyamokon kívül több felnőtt számára lehetővé tették az általános iskola 6. és 7. osztályának befejezését, s három hónapos tanfolyamot szerveztek különböző ismeretterjesztő kérdésekről.⁷⁰

Az eddig ismertetett lengyel iskolák polgári táborokban létesültek, de a nagykanizsai általános iskola megszervezésében a katonai tábor lengyel vezetősége is kezdeményező szerepet játszott, mivel Nagykanizsán a katonai és polgári személyek csak részben voltak elkülönítve. Más katonai táborokban vagy azok környékén is szerveztek lengyel általános iskolákat, de ezek tanulóinak létszáma sokkal kisebb volt a felsoroltakénál. Ennek magyarázata az, hogy csak kevés tiszt menekült el családjával és a táborok lakóinak 95%-a egyedül érkezett legénységi állományság katoná volt. A tiszti táborok közelében létesített általános iskolák fenntartásához a Honvédelmi Minisztérium XXI. osztálya és a Lengyel Polgári Bizottság hozzájárult, ezek tanerőit a katonai szolgálatot teljesítő lengyel tanárok közül válogatták. Az ilyen típusú iskolák közül az első *Csízfürdőn* kezdte el működését 1939 októberében Mikolaj CZARKOWSKI gimnáziumi tanár, tartalékos hadnagy vezetésével. A tanárok száma azonban mindig változott, mivel csak az 1939/40-es tanévben az oktatáshoz beosztott mind a négy pedagógus Franciaországba szökött, az itt oktató pedagógusok száma egy év alatt összesen 10 volt. Ezt az iskolát 1940. május végén a tiszti táborral együtt felszámolták, a beiratott 30 gyerek tanulmányait az 1940/41-es tanévben már *Egerben* végezte.

Ettől a tanévtől kezdve kezdte meg működését az egri tiszti tábor általános iskolája Witalis PIOTROWSKI piarista paptanár vezetésével, közel 122 gyerek számára. A beosztott tanárok itt is katonai szolgálatra behívott tanárok közül kerültek ki. Ez az iskola szintén 1944. március 19-ig működött és fennállása alatt közel 300 gyereknek adott ki végbizonyítványt. Az egri iskola bizonyos tekintetben kivételt képezett a többi tiszti tábor iskolái közül, hiszen *Kiskunlacházán*

⁶⁸ OL. K. 64. Küm. res. pol. 7/7—1940., a német követség jegyzéke. 1940. február 6.

⁶⁹ Wiesci Polskie. 1942. 116. sz.

⁷⁰ A nagykanizsai iskola története. 10—11.

csupán néhány gyerek számára tartottak korrepetálást és *Zalaszentgróton* 1940 szeptemberétől 1944 márciusáig mindössze 25 gyerekkel foglalkozott LESZCZYNSKI professzor és LUX Ervin nyugdíjas magyar tanár.⁷¹

A lengyel menekültek oktatásügyén belül külön fejezet a *zsidó vallású gyerekek nevelése*, hiszen a magyar megkülönböztető törvény rendelkezései rájuk is vonatkoztak. Amikor 1939 őszén megszervezték a lengyel menekültügyet, Antall József szóbeli utasítására⁷² a határállomásokon tevékenykedő fogadóbizottságok a zsidó vallású lengyel polgári és katonai személyek részére is keresztény vallásról szóló igazolványt állítottak ki, (kivéve azokat, akik ragaszkodtak a valóságnak megfelelő adatok nyilvántartásba vételéhez), s az igazolvány vallási rovatát a Lengyel Lelkeszi Hivatal külön is igazolta. Sokszorosítva a leggyakoribb katolikus imádságok szövegét is terjesztették köztük, nehogy a magyar területeken is működő német hírszerző szolgálat beleköthessen a hamis igazolványokba.⁷³

Jelentős számban érkeztek fiatalkorú és hozzátartozó nélkül álló zsidó vallású gyerekek, számos olyan gyerekről tudunk, akiket szüleik a koncentrációs táborokba tartó vonatokból dobtak ki, vagy szüleik hamis néven éltek Magyarországon. Az árva és más ok miatt egyedülálló zsidó gyerekek számára *Vácon* szervezték meg a *Lengyel Menekült Árvák Otthonát*, ahol nyolcvan 4–16 éves gyermeket helyeztek el.⁷⁴ Az intézetet a IX. ügyosztály szervezte meg, fenntartási költségeihez a Lengyel Polgári Bizottság, a Lengyel-Magyar Menekültügyi Bizottság és rajtuk keresztül a londoni lengyel kormány is jelentős összegekkel járult hozzá.⁷⁵ Az árvaház helyének megválasztása céltudatos volt, mivel Vácott családos lengyel katonai tábor működött, így a hitlerista elhárítás számára sem jelenthetett feltűnést az intézet. Az internátussal együtt megszervezett árvaházban iskola és óvoda is működött és az egész intézmény élén Franciszek SWIDER állt. Közvetlen munkatársai Maria TOMANEK-WASKOWSKA, Anna BRATKOWSKA és dr. Jan BRATKOWSKI voltak, valamint BOHARCZYK katolikus lelkész, aki magyar nyelvre oktatta a gyerekeket és az intézet igazi jellegének leplezése miatt működött az árvaházban. A lengyel katolikus egyházi szervezet részéről jelentős anyagi és erkölcsi segítségben részesült a váci árvaház, főleg Piotr WILK-WITOSLAWSKI ferencrendi szerzetes — a Lengyel Lelkeszi Hivatal vezetője — viselte gondjukat, akit a német megszállás után letartóztattak és ezért, valamint a hamis származási papírok kiállításá miatt *kivégeztek*. A katolikus papok jelenléte, a katolikus hitoktatás folytatása konspirációs okok miatt fontos tényező volt, mivel 1943 végén már a Gestapo is tudott az intézet létezéséről, és valódi céljairól, s ezért a magyar rendőrségen keresztül fokozott figyelemmel kísérte működését. Éppen a katolikus jelleg fenntartásával sikerült az árvaház létét és működését biztosítani, igazi feladatát sokáig leplezni.⁷⁶

Az intézeten belül magas színvonalú nevelő munka folyt. Maguk a gyerekek is tisztában voltak helyzetükkel és segítségükkel és lengyel pedagógusok jó közösségi életet alakítottak ki. Az intézet jelszava: „barátság, bizalom és szolidaritás”,

⁷¹ *Stasiński*: i. m. 88–90.

⁷² *Rocznik Polski*. 1942. 233. — *Tygodnik Polski* 1944. 7. sz.

⁷³ *Antall József* szóbeli közlése.

⁷⁴ *Helena Csorba*: *Dzieci uratowane od zagłady*. Biuletym Żydowskiego Instytutu Historycznego. 1960. 100–105.

⁷⁵ *Aleksander Nowak*: *Jak polacy ratowali dzieci żydowskiego na Węgrzech*. Panorama. 1968. 12. 19. sz. 731.

⁷⁶ *Helena Csorba*: *Dzieci ocalone od zagłady*. (Z dziejów oświaty polskiego na Węgrzech w czasie drugiej wojny światowej). Przegląd Historyczno-Oświatowy. 1960. III. évf. 3. sz. 105–118.

s e jelszó valós jelentését a gyerekek is megértették.⁷⁷ Egyetlen olyan eset sem fordult elő, hogy felhívták volna magukra a lakosság figyelmét és a rendőri szervek érdeklődését. A jó szervezettségre jellemző, hogy a magyar elhárítás és rendőrség a német követség információja alapján értesült a váci lengyel árvaház igazi céljáról, de közvetlen bizonyítékot még ekkor sem tudtak felhozni ellene.

Az árvaházban az iskolai oktatást SWIDER, TOMANEK-WASKOWSKA és Anna BRATKOWSKA irányította, míg a gyerekek iskolaorvosi ellenőrzését dr. Jan KOTORBA végezte. Kotorba személye és munkája megnyugtatóan hatott a gyerekekre, sikerült meggyógyítani sok lelki zavarban szenvedő gyermeket.⁷⁸

Az oktató-nevelő munka a gyerekek önkormányzatára, társadalmi munkára és különféle szabadfoglalkozásokra épült, az iskolai tanulás mellett. Az idősebbek tartották fenn a rendet és a fegyelmet, gondoskodtak a kisebbek tanulásának segítéséről, megszervezték a közösségi munkát. A Lengyel Polgári Bizottság ezer kötetes könyvtárral is ellátta az intézetet.⁷⁹

Az intézet nyugodt belső életét Magyarország német megszállása szakította meg. A megszálló német hatóságok elrendelték a váci intézetben tartózkodó gyerekek és tanárok összeírását és nem titkolt céljuk a koncentrációs táborba való szállítás volt. (Az időközben letartóztatott ANTALL József ellen többek között elsősorban ennek az intézetnek a megszervezése volt a vád.) Majd azután a váci árvaház állandó német és magyar katonai ellenőrzése miatt pánik tört ki a növendékek között: Az idősebbek fegyveresen akartak ellenállni a kitelepítés végrehajtásának. Nehéz körülmények között azonban mégis sikerült elérni, hogy az árvaház lakóit nem hurcolták el a németek és Vác felszabadulásáig a helyükön maradhattak.⁸⁰

Zsidó származású lengyel gyerekcsoportok részére több pestkörnyéki faluban is szerveztek kisebb nevelő-intézményeket. A legjelentősebb ezek között a Stanislaw VINCENZ vezetése alatt állt *rákosfalvi intézet* volt, ahol a váci árvaházhoz hasonlóan, hamis keresztény papírokkal ellátott 35 lengyel gyereknek tartottak fenn internátust és iskolát. Itt 7 évtől 13 éves korig foglalkoztak velük, s az oktatás megszervezésénél a váci árvaház példáját vették alapul. Ugyancsak ilyen intézet volt a Wiktor TRUMPUS vezette *csillaghegyi iskola* is, ahol állandóan 30 gyermeket foglalkoztattak. Egy ideig *Szentendrén, Csobánkán és Leányfalun* tartottak fenn óvodát zsidó származású gyerekek számára, de ezeket már 1943 közepén megszüntették a német követség erélyes tiltakozása miatt. Ebből a szempontból jelentős, hogy a balatonboglári Ifjúsági Tábort iskoláiban összesen 123 zsidó vallású lengyel fiatalnak adtak bizonyítványt, illetve ennyien fejezték be itt tanulmányaikat.⁸¹

Középiskolai oktatás

A bevezetőben már említettük, hogy a menekült lengyel középiskolai oktatás megszervezését HÓMAN Bálint megtiltotta, illetve a már működő balatonzamárdi gimnáziumot felszámoltatta. A már ismertetett körülmények miatt *Balatonzamárdiban* 1940. decemberére rendeződött a helyzet úgy, hogy megindulhatott

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ W boczej ulicze Vacu. Tygodnik Polski. 1944. 7. sz.

⁷⁹ Wizytacja w internacio dziecięcym w Vac. Wiesci Polskie, 1943. 42. sz. Tygodnik Polski. 1944. 7. sz.

⁸⁰ Ratowali Żydów nawet w obozie. Głos Nauczycielski, 1968. 22.

⁸¹ Stasiński: i. m. 96—97.

a középiskolai és líceumi oktatás, amelyhez a IX. ügyosztály és a katonai ügyeket intéző XXI. osztály beleegyezését adta.⁸² A zavartalan oktatás érdekében elvezényelték a táborból a 20 éves korukat betöltött fiatalokat és a középiskolai oktatás élére Henryk URBANT, volt lódzi gimnáziumi igazgatót állította a Lengyel Polgári Bizottság. Rajta kívül a gimnáziumi és líceumi oktatásban 14 szaktanár vett részt. Humán és matematika-fizika szakos osztályokat alakítottak ki és a tanítást a lengyel tanterv alapján kezdték el 1940 januárjában.

A folyamatos oktatást akadályozó tényezők itt Balatonzamárdiban voltak a legsúlyosabbak: még nem rendelkeztek tankönyvekkel, nem volt taneszköz és az osztálymunkára biztosított helyiségek nem feleltek meg a zavartalan tanítás számára. Itt a normális iskolai munka valóban a tanárok felkészültségén, szak tudásán és áldozatkészségén múlt. Itt alakult ki az az oktatási forma, ami egy évvel később Balatonbogláron megvalósult. A nehézségek ellenére 1940. májusában eredményesen zárták a tanévet, kilenc tanuló jó eredménnyel érettségi vizsgát tehetett. A tanév befejezése egyben a *nevében is* lengyel gimnázium felszámolását jelentette, mivel HÓMAN Bálint 1940 április 13-án kelt, a lengyel középiskola működését betiltó rendelete a tábor felszámolásáig engedte az ott folyó oktató-nevelő munka végzését.⁸³

A tábor megszüntetése után a gyerekeket a környező polgári és katonai táborokba vezényelték, három tanár öt érettségi vizsgát tett fiúval Észak-Afrikába ment. A Lengyel Polgári Bizottság vezetősége a megszüntetett lengyel gimnázium tanárainak és növendékeinek evakuálását tervezte és Európa valamelyik államában kívánta újjá szervezni. A terv ellen foglalt állást Henryk ŚLAWIK és ANTALL József és új formát kerestek az oktatás folytatásához. Arra hivatkoztak, hogy sok az egyedülálló fiatal, akiket erkölcsi okok miatt nem lehet felügyelet nélkül polgári táborokba irányítani, ezért számukra külön ifjúsági tábort kell szervezni, ahol foglalkoztatásukról lehet gondoskodni.⁸⁴

Balatonbogláron azután félig illegális keretek között lehetőség nyílt a középiskolai oktatás folytatására, ami annál is fontosabb volt, hiszen Balatonzamárdiban előzőleg közel 200—250 középiskolás korú fiatal tartottak számon. Már 1940. augusztus végén üdültőtábor jelleggel megnyitották Balatonbogláron — a katonai és a polgári tábor közelében — a *Lengyel Ifjúsági Tábort* 300 lengyel fiatal számára. A feltűnés elkerülése végett Balatonboglárra irányították a gyerekek szüleit is, és a nyári időszak után a tábornak egézsnapos elfoglaltságot nyújtó napközi jelleget adtak. Az adott keretek között már lehetőség nyílt a lengyel középiskolai oktatás illegális megszervezésére és ennek érdekében 30 pedagógust vezényeltek ide.⁸⁵ A tábor első lengyel parancsnoka URBAN lett, de tisztségét 1941 nyarán dr. Piotr JENDRASIK vette át. URBAN és JENDRASIK munkája adott végleges formát a középiskolai oktatásnak, amelynek elvi alapjait a Lengyel Polgári Bizottság határozta meg.⁸⁶ A legfontosabb a hazafias szellem megszilárdítása, az emigrációhoz való alkalmazkodás kialakítása és a lengyel oktatási terv szerinti tanítás folytatása volt. A tanterven belül történtek módosítások. Hasonlóan az általános iskolai tantervekhez, itt is éltek az óraszám-csökkenéssel, egyes tantárgyak — ének, testnevelés és szabadfoglalkozások —

⁸² *Stasiński*: i. m. 99. és Helena *Csorba*: *Młodzies polska na Węgrzech. Przegląd Hist. Oswiatowy*. 1963. IV. évf. 3. sz. 332—344.

⁸³ *Stasiński* i. m. 99.

⁸⁴ *Antall* József szóbeli közlése.

⁸⁵ OL. K. 150. Belügyminisztérium anyaga. 4027. tétel.

⁸⁶ *Rocznik Polski*. 1942. 234. és 1943. 220. *Więsci Polskie*. 1942. 89. sz.

kiiktatásával és helyettük a magyar nyelvet és Magyarország ismerete c. tantárgyat tették kötelezővé. Az itt működő tanárokat a nagy pedagógiai gyakorlattal rendelkező szakemberek közül válogatták ki és csak négy volt közöttük olyan, aki a háború előtt közvetlenül nem foglalkozott oktatással.⁸⁷

A balatonboglári középiskolai — gimnáziumi és liceumi — oktatást rövidített tanévre kellett megtervezni, mivel biztonsági okok miatt csak a nyári időszak után kezdődhetett el (szeptember 20-án) és május végén, június elején már be kellett fejezni minden foglalkozást. Azután valóban üdültábornak kellett mutatkoznia a turisták és a nyaralók előtt.

Az itt folyó oktatás már közelről sem küzdött annyi nehézséggel mint Balatonzamárdiban. Az 1940/41-es tanév kezdetére elegendő számú sokszorosító eljárással készült, lengyel nyelvű tankönyvet kaptak, közel 4000 kötetes könyvtár állt rendelkezésre és más vonatkozásokban is megfelelő körülményeket biztosítottak az iskolai és a gyakorlati foglalkozások számára. Külön intézkedés történt a lengyel középiskolai tanárok anyagi körülményeinek rendezésére: a IX. ügyosztály központi listáról, az értelmiség számára biztosított napidíjat folyósította nekik, amit a Lengyel Polgári Bizottság havi 30 pengővel egészített ki.⁸⁸ A gyerekek is egésznapos ellátást kaptak, aminek költségeit a IX. ügyosztály biztosította és a Lengyel Polgári Bizottság szintén kiegészítette. Az első tanévben az oktatást még a helyi iskola tantermeiben végezték, de 1942 őszére megkapták és az oktatás céljaira átalakították a katolikus művelődési házat.⁸⁹ Itt már jobb feltételek között szakköri és önképző foglalkozásokat is tarthattak. Ebben az épületben már felszerelték a gyerekek gyakorlati képzését szolgáló könyvkötő és asztalos műhelyeket is. A szakköri és a gyakorlati foglalkozásokat egészítették ki a rendszeres sport- és kulturális rendezvények. A sportfoglalkozások részben a tantervből kiiktatott testnevelési órákat pótolták, míg a kulturális rendezvények a tábor ének- és zenekarától kívántak rendszeres munkát. A tábor amatőr színjátszó társulatát és irodalmi körét rendszeresen meghívták szereplésre az ország többi lengyel menekülttáborába és magyar-lengyel baráti találkozásokra is.⁹⁰

A tantervmódosítás nem jelentette a megkívánt tananyag nagyarányú csökkentését. Ezzel azoknál a tantárgyaknál éltek, amelyeknél a jegyzetelés pótolta a tankönyveket. Ugyancsak a tankönyvhiány miatt tanköröket és korrepetáló foglalkozásokat szerveztek, amelyek vezetésével szaktanárt vagy idősebb diákok bízta meg. Az említett tantárgyak kiiktatásával nyert óraszámok terhére vezették be a magyar nyelv tanítását, illetve ebből növelték a reáltárgyak foglalkozási alkalmait. Nem csökkentették a hazafias nevelés szempontjából fontos lengyel nyelv és irodalom, valamint a lengyel történelem óraszámait, sem az idegen nyelvekét. Itt a beszédgyakorlatok lehetőségeit gyarapították, mivel a nyelvoktatás is komoly tankönyvhiánnyal küzdött. A reáltárgyak oktatása szempontjából nagyjelentőségű, hogy 1943-ban az egyik megszűnt budapesti gimnázium teljes fizika és kémia szertárát a tábor számára megvásárolták. Addig komoly gondot jelentett a szemléltető eszközök hiánya.⁹¹

Az első balatonboglári tanévben a gimnázium és liceum valamennyi évfolyamán indítottak osztályokat. Ezek közül az első osztályok voltak a legnépesebbek

⁸⁷ Jak pracuje Komitet Obywatelski. Wiesci Polskie. 1944. 25. sz.

⁸⁸ OL. K. 150. Belügyminisztérium anyaga. 4024. tétel.

⁸⁹ Lengyel menekültek Magyarországon a második világháború alatt. Bp. 1946.

⁹⁰ Rocznik Polski. 1942. 234—235.

⁹¹ Tygodnik Polski. 1943. 18. sz. valamint *Jedrasik* emlékiratai.

(60 és 56 fő). Az egyes osztályok tanulói között azonban nagy életkori eltérések voltak. A gimnázium első osztályának 60 tanulója 1922 és 1928 között született és 70%-a túlkorosnak számított. Hasonlóan túlkorosnak tekinthető a liceumi osztály is, ahol a 4—5 évvel idősebbek aránya meghaladta az 50%-ot. A származás szempontjából erősen érezte hatását a közeli katonai tábor, például az első gimnáziumi osztály tanulóinak 51%-a tiszt és altiszt családból származott. A legnagyobb lemorzsolódás is ezekben az osztályokban következett be (gimnáziumban 12, a liceumban 19), de ennek oka nemcsak az országból való távozás volt.

Ezekben az osztályokban ugyanis olyanok is tanulási lehetőséget kaptak, akik nem rendelkeztek kellő előképzettséggel, ezért a magas követelmények miatt már az első hónapokban kimaradtak. Több olyan esetről is tudunk — főleg az idősebbek között —, akik a fegyveres szolgálathoz szükséges életévük betöltése után azonnal külföldre szöktek és csatlakoztak a harcoló lengyel alakulatokhoz. Az 1941/42-es tanévre azonban már megállapodott a létszám, ekkor a gimnázium és liceum 11 osztályában 231 tanuló (150 fiú és 81 lány) tanult. Ezek többsége olyanokból tevődött össze, akik a háború miatt szakították meg tanulmányaikat és mindössze 83 volt olyan, akik Balatonbogláron kezdték el tanulmányaikat. A második balatonboglári tanévtől kezdve jelentéktelennek mondható a lemaradás és az érettségizettek és az első évesek aránya kiegyenlítette egymást. A tábori gimnázium és liceum fennállása alatt 205 érettségi bizonyítványt adtak ki és ezek 90%-a itt végezte tanulmányait. A többi az egeri katonai tábor területén működő szaktanfolyamon tanult és mint magántanuló tett érettségi vizsgát.⁹²

A balatonboglári Ifjúsági Táborban 100 olyan gyerek élt, aki hozzátartozó nélkül érkezett Magyarországra. Számukra internátust létesítettek és a többiekkel együtt egésznapos foglalkozásokon vettek részt. Itt helyezték el a hamis igazolványokkal ellátott zsidó származású fiatalokat is.

A tábor magas színvonalú oktató-nevelő munkájának hű tükré az itt szerkesztett és kiadott *MLODZIEZ* című ifjúsági lap. Első száma 1943. augusztus 28-án jelent meg és kizárólag a tábor lakói írták. Általában 70—100 oldal terjedelemben jelent meg.⁹³ Tanulmányai és kisebb közleményei Lengyelország jövőjével, a magyarországi emigráció helyzetével foglalkoztak, híreket közölt az Európa más területein élő lengyelek sorsáról, erősítette a fiatalok között a hazafias érzést. Az ifjúsági lap hazafias szellemére jellemző, hogy a német elhárítás is figyelemmel kísérte a *Mlodziej* megjelent számait és a német követség tiltakozásainak rendszeresen visszatérő pontja éppen e lap cikkeire vonatkozott.

A balatonboglári Lengyel Ifjúsági Tábor élete viszonylag nyugodt körülmények között folyt. Csak 1941 tavaszán, Jugoszlávia német megszállása idején, okozott nyugtalanságot a fiatalok között a tábor esetleges felszámolásának lehetősége. A későbbiek során egy-két olyan alkalom volt, hogy a német követség a Lengyel Ifjúsági Tábor lakói közül kerestetett valakit, de a veszélynek kitett fiatalokat a magyar hatóságok segítségével a Lengyel Polgári Bizottság külföldre szöktette.

Magyarország német megszállása, 1944. márc. 19. után ellenőrizte először a rendőrség a tábort, elsősorban a fizikai szertárban kutatott illegálisan működő rádió-adóvevő készülék után. Az események hatására ekkor a tábor tanári kara az összes tanulónak kiadta — vizsga nélkül — a bizonyítványokat, igazolta a még

⁹² *Stasiński*: i. m. 137—142.

⁹³ *Rocznik Polski*. 1943. 260.

befejezetlen tanévet. A tanulók többségét más táborba irányították és csak a hozzátartozó nélküli fiatalok maradtak az ifjúsági tábor területén. A tanári kar többsége — elsősorban azok, akiket a Gestapo keresett — illegalitásba vonult. A tábor katonai felügyelet alá helyezése idején fogta le a német hatóság JEND-RASSIK igazgatót és 7 társát, valamint elkobozta a tábor 12 pengőt tartalmazó kézipénztárát. Balatonboglár felszabadulásáig a környék magyar lakossága mentette meg a tábor lengyel lakóit az inségtől.⁹⁴

A balatonboglári Lengyel Ifjúsági Tábor félig illegális középiskolája a második világháború alatt egyedülálló volt Európában. Rajta kívül csak egyetlen ilyen lengyel gimnáziumról tudunk Svájcban, de annak oktatási nyelve csak részben volt a lengyel. A balatonboglári lengyel középiskola jelentőségét nem kisebbíti az sem, hogy a rendkívüli körülmények miatt rövidített tanévet vezettek be és a tantervmódosítás lehetőségével éltek.

A középfokú lengyel oktatás ismertetésénél kell szólnunk a *bényi kertészeti-mezőgazdasági szakiskoláról* is, ahol 1943 őszétől 28 tanuló számára szerveztek elméleti és gyakorlati képzést.⁹⁵ A szakiskola megszervezését a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium sem akadályozta, hiszen hasonló jellegű intézmények működését a német hatóságok is engedélyezték a megszállt Lengyelországban. A bényi szakiskola élére Hilary SZARAMAGOT nevezte ki a Lengyel Polgári Bizottság és melléje Jan KOZAKIEWICZ lelkészt vezényelték segítségnek.

A képzés célja olyan mezőgazdasági és kereskedelmi szakemberek nevelése volt, akik sokoldalú felkészültségükkel bármelyik nagyobb mezőgazdasági és kereskedelmi egységet vezetni tudnak. Ennek megfelelően a képzés három nagy témakörre terjedt ki: 1. általános tantárgyak (magyar és lengyel nyelv, történelem, földrajz, társadalomtudományok, gazdasági matematika), 2. szaktantárgyak (kertészet, növénytermesztés, dísznövénykertészet, földművelés, állattenyésztés, stb.), 3. kereskedelmi tantárgyak (kereskedelmi ismeretek, levelezés, közgazdaságtan, üzemszervezés, stb.) A tantermi foglalkozásokat gyakorlati képzés egészítette ki, amelynek céljaira 5 hold földet biztosított a Földművelésügyi Minisztérium. Ezt egészítette ki az a bérért vállalt munka, amelyet a szakiskola tanulói a környező földbirtokokon vállaltak. A bényi szakiskola fenntartója a Lengyel Polgári Bizottság volt, de a költségekhez a IX. ügyosztály és a társadalmi szervek is jelentős összegekkel járultak hozzá.⁹⁶

A tanév valójában egész évre szólt, a tantermi és az elméleti foglalkozások főleg ősszel és télen voltak, míg a gyakorlati képzés tavasztól nyár végéig folyt. A tanulók az általános iskola 7. osztályának elvégzése után kerültek ide és a szakiskolai tanulmányok befejezése után szakérettségit tettek. A bényi iskola működéséről alig maradt fenn írásos dokumentum, így az itt oktató szaktanárok névsorát sem ismerjük teljesen. A többi hazai lengyel oktatási intézményhez hasonlóan ez is a német megszállás után szűnt meg és tanulói szétszóródtak a menekülttáborokban.

A lengyel menekültek szakképzésének többi területe főleg katonai célokat szolgált, így majdnem mindegyik katonai táborban folyt *elektrotechnikus, autóvezető, telefonszerelő és kezelő tanfolyam*. Ezekben olyanokat képeztek ki, akik rövid időn belül csatlakoztak a harcoló lengyel hadseregekhez, így a szaktanfolyamok létszáma a hadsereg igényeihez igazodott.

⁹⁴ Stasiński i. m. 170—173.

⁹⁵ Pierszwa szkola zawodowa na Węgrzech. Tygodnik Polski. 1944. 2. sz. OL. K. 150. Belügyminisztérium anyaga. 4029. tétel. Elszámolások.

⁹⁶ Stasiński i. m. 176. Helena Csorba i. m.

Az oktatáshoz szorosan hozzátartozott a felnőttekkel való foglalkozás. Több katonai táborban a tábor vezetősége lehetőséget adott az internált katonáknak, hogy az általános iskola utolsó osztályait tanfolyam keretén belül befejezzék. Például JOLSVÁN Franciszek CZUBAK és Stanislaw LOJAN irányításával két csoportot szerveztek. Az egyikben olyanokkal foglalkoztak, akik az általános iskola 1—4 osztályt végezték, míg a másikon az 5—7 osztály tananyagát adták le. A tanfolyam végén a megfelelő osztálynak megfelelő bizonyítványt adtak ki. *Zalabéren* szintén hasonló tanfolyamokat szerveztek Zdislaw ZAWADZKI tanító vezetésével, de itt az idősebbek közötti analfabéta tanfolyam volt a legnépszerűbb.⁹⁷

A felnőttoktatást egészítették ki a katonai táborokban szervezett nyelvtanfolyamok is, ahol az európai nyelvek mellett a magyart is tanították. Hasonló jelentősége volt annak a szervezett foglalkozásnak is, amelyen a katonai szolgálatra behívott egyetemistákkal foglalkoztak, akik közül többen a magyar egyetemekre nyertek felvételt.

Az egyetemisták

A lengyel menekültek oktatásügyén belül a legtöbb nehézséget az egyetemi tanulmányok folytatásának biztosítása jelentette. Közel félezerre tehető azoknak a lengyel egyetemista fiataloknak a száma, akiket a háború szóltított a frontra és mint katonai menekültek kerültek Magyarországra. A menekültügyi szervek ügyüket külön kezelték és közülük sokat — akik magyar egyetemen kívánták tanulmányaikat folytatni — kiemelték a katonai internáló táborokból és polgári igazolványokkal látták el őket. Tanulmányaik folytatásának engedélyezésétől HÓMAN Bálint mereven elzárkózott, de 1939 őszétől több budapesti egyetem — elsősorban a Tudományegyetem — autonómiájára hivatkozva engedélyezte nekik a vizsgakötelezettség nélküli előadás-látogatást. Az érvényes egyetemi tanulmányokhoz a felettes hatóságok engedélyére volt szükségük, amit elsősorban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól kaphattak volna meg. Az adott körülmények között a Lengyel Követség közvetlenül TELEKI Pál miniszterelnökhöz fordult segítségért, aki az ismétlődő német tiltakozások miatt ilyen engedélyt nem adhatott ki. A helyzetet súlyosbította, hogy a németekkel együttműködő magyar kémelhárítás a lengyel egyetemisták számára létesített diákközhonokban is katonai személyek után kutatott és ezeket az intézményeket kémtevékenység gyanúja miatt állandó megfigyelés alatt tartotta.⁹⁸

A lengyel egyetemisták ügye kompromisszum alapján rendeződött. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium engedélyének hiányában a miniszterelnökség *egyéni elbírálás alapján adott hozzájárulást egyetemi tanulmányok folytatására*, amelyhez csatolni kellett a IX. ügyosztály vezetőjével láttamozott származási igazolást. A bevezetett gyakorlat nyomán ezután engedélyezte a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a lengyelek magyar egyetemen folytatott tanulmányait, és elismerte az eddig letett vizsgákat.

A Lengyel Polgári Bizottság 1940 elején átvette a két budapesti lengyel egyetemi diákközhon felügyeletét, részben magára vállalta a fenntartási költségeket is, amelyhez a magyar menekültügyi szervek is jelentős összeggel járultak hozzá. Hasonló módon jártak el a tandíj kérdésben is: beiratkozási díjon kívül mást nem

⁹⁷ Stasiński i. m. 180—182.

⁹⁸ Stasiński 183—188.

kellett fizetni, így a lengyel egyetemistáknak biztosított kiemelt segélyből fedezni tudták tanulmányaik egyéb költségeit. 1943 őszén 201 lengyel fiatal iratkozott be a budapesti egyetemekre, ezek közül 129 férfi és 72 nő volt. Ekkor a leglátogatottabb egyetem a Műszaki Egyetem volt, de jelentős számú lengyel fiatal tanult a Tudományegyetem bölcsészettudományi és orvosi karán is, valamint a soproni kohó- és a veszprémi bányamérnöki szakokon is. Az előbb említett felsőoktatási intézményeken kívül néhány lengyel hallgatóval foglalkozott a Képzőművészeti, a Zeneművészeti és az Állatorvosi Főiskola is, s egy lengyel ifjú tanult Debrecenben a bölcsészettudományi karon.⁹⁹

Az egyetemi tanulmányok elkezdésekor a legnagyobb nehézséget a magyar nyelv okozta a lengyel fiatalok számára, ezért engedélyezték, hogy az első évben bármelyik nyugati nyelven tehessék le vizsgáikat. Ugyancsak számottevő segítséget jelentett, hogy a Lengyel Intézet tankönyveket és tanulási lehetőséget biztosított számukra, valamint magyar nyelvtanfolyamokat szervezett. A Lengyel Polgári Bizottság 1943-ban a lengyel egyetemisták között megalakította a „*Bratnik*” *önsegélyező egyesületet*, amely az anyagi támogatáson kívül a tanulmányaik során felmerülő problémákat is orvosolta. A Bratnik-szervezet jó kapcsolatot épített ki a magyar németellenes baloldali diákszervezetekkel és egyesületekkel, valamint jelentős szerepet játszott az 1943-ban Budapesten megrendezett, a lengyel menekültek kulturális életét bemutató kiállítás sikerében.¹⁰⁰

1944. március 19-én a budapesti lengyel egyetemi diákokthozokat a németekkel együttműködő magyar katonai elhárítás felügyelete alá helyezték, de addig már sokan illegalitásba vonultak. A Gestapo március 21-én 15 egyetemi hallgatót kémkedés vádjával letartóztatott, majd a következő hetekben is jelentős számban börtönöztek be lengyel főiskolai hallgatókat, akiket 1944 szeptemberében koncentrációs táborba hurcoltak. Budapest felszabadulásáig mindössze 33 kiéhezett, nehéz anyagi körülmények között élő lengyel egyetemista maradt a fővárosban.¹⁰¹ A többiek sorsa ismeretlen, feltehetően a németek a koncentrációs táborba való szállítás alatt vagy ott végeztek velük.

*

Magyarország német megszállása a magyarországi lengyel menekültek életében új korszakot, *a nyílt és erőszakos üldözés idejét* jelentette. A Gestapo 1944. március 19-én és az azt követő napokban letartóztatta a németellenes politikai vezetőket, tekintet nélkül pártállásukra. A letartóztatottak között szerepeltek a lengyel menekültügyet irányító hivatalos és társadalmi szervezetek vezetői és a Lengyel Polgári Bizottság majdnem teljes vezetősége, akiket németellenes összekövesséssel, a szövetségeseik számára végzett kémtevékenységgel vádoltak. A lengyel politikai és katonai menekülttáborokat egységesen a Honvédelmi Minisztérium felügyelete alá helyezték és megvonták tőlük mindazt a kedvezményt, amit addig élveztek. A lengyelelles politikai intézkedések mellett a legsúlyosabb az anyagi támogatás megszüntetése volt, ennek következtében a táborokban őrzött menekültek válságos helyzetbe kerültek. Majd később, a nyilasuralom alatt ezrével vitték ki őket Németországba, akik közül csak kevesen maradtak életben. A menekültek többségét a magyar lakosság rejtegette a nyilas és német hatóságokkal szemben, nehéz körülmények között is vállalva segítségüket.¹⁰²

⁹⁹ Lengyel menekültek Magyarországon. . .

¹⁰⁰ Helena Csorba: Młodzież. . .

¹⁰¹ Lengyel menekültek. . .

¹⁰² Nowak i. m. 81.

A Gestapo a megszállás első napjaiban felszámolta a titkos lengyel ellenállási központot is. Ennek ellenére már 1944 márciusának végén új ellenállás központokat létesítettek a lengyel menekültek és Józef BORÓWKO vezetésével, főleg a SLAWIKKAL szembenállók közreműködésével, kísérlet történt a Lengyel Polgári Bizottság újjászervezésére, de az erőtlen szervezet nem tudott lényeges kapcsolatot teremteni a lengyel menekültekkel. A lengyel baloldali pártok képviselői a szlovák partizánmozgalmon keresztül az előre törő szovjet csapatokkal kerestek kapcsolatot. Waclaw FELCZAK, Kazimierz TYCHOTA és Anton STAWAR vezetésével először Budapesten, majd röviddel ezután Pozsonyban építették ki a lengyel titkos ellenállás új központjait. Szervezkedésükben résztvevők 1944 őszén csatlakoztak a szlovák partizánokhoz. Sokan a visszavonuló német csapatokkal vívott csatákban áldozták fel életüket.

A lengyel katonai ellenállás egyik szárnya a Gestapo fogságából kiszabadult BAJCSY-ZSILINSZKY Endrével lépett érintkezésbe és képviselőik részt vettek a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának 1944 decemberére tervezett akciójának előkészítésében. A szervezkedés elárulása után a német hatóságok kíméletlen eszközökkel megkezdték a lengyel katonai táborok kiürítését és koncentrációs táborokba való hurcolását.¹⁰³

A magyarországi lengyel menekültügy szerves része a második világháború magyar vonatkozású történetének, sajátos fejezete a lengyel ellenállási mozgalomnak és a hitlerellenes magyar baloldali szervezkedésnek. Sajátos ellentmondásai az adott politikai helyzetből és a lengyel emigráció társadalmi-politikai összetételéből fakadtak, de mindezek ellenére fontos feladatot teljesített az európai ellenállási mozgalom és a lengyel hazafias szellem ápolásának szempontjából.

¹⁰³ Nowak i. m. 84—93. — A lengyel menekültekkel foglalkozó magyar vezetők közül dr. Antall József belügyminiszteri tanácsost, aki kormánybiztosi hatáskörben nemcsak a kormány általános politikai megbízottjaként, hanem a Független Kisgazda Párt régi tagjaként, a parlamenti ellenzékkal is szoros kapcsolatot tartott és együttműködött a Szövetséges Hatalmak megbízottjaival, a Gestapo 1944. március 19. után letartóztatta és börtönben tartotta. (A háború befejezése után parlamenti képviselő, az Ideiglenes Nemzeti Kormány államtitkára, majd az első két koalíciós kormány újjáépítési és közmunkaügyi minisztere, a Vöröskereszt elnöke lett.) A HM 21. osztályának vezetőjét, Baló Zoltán ezredest német nyomásra már 1943-ban leváltották és helyére Utassy Lóránd ezredest, a tapasztalt diplomatát és vezérkari tisztet nevezték ki, aki a német megszállás alatt is — egészen letartóztatásáig — folytatta tevékenységét. A háború befejezése után tábournokká léptették elő. A Belügyminisztériumban — Antall letartóztatása után — igen nehéz körülmények között, korábbi munkatársai folytatták a menekültek megmentésére irányuló tevékenységüket.